

EN LÄROBOKSSKANDAL

Av fil. doktor ALF ÅBERG

FÖR SNART femtio år sedan utgav Carl Grimberg sin lärobok »Sveriges historia för folkskolan», ett för sin tid sakrikt och fängslande arbete, som ända fram till våra dagar följts av nya, reviderade upplagor. Det har emellertid — inte minst från historikerna själva — framförts bestämda önskemål om helt nyskrivna skolböcker, som tog hänsyn till de moderna forskningsresultaten och samtidigt mera energiskt betonade sambandet mellan Sveriges, grannländernas och det övriga Europas historia. Under 1950-talet har det också utkommit ett par historieböcker för folkskolans klasser, där dessa önskemål förverkligats på ett berömvärd sätt. Jag tänker därvid på Alf Kahnbergs och Gösta Lindbergs »Lärobok i historia för folkskolan», Yngve Bergs »Vår historia. Lärobok för folkskolan» och Helge Haages och Sven Wikbergs »Historia för folkskolan.»

Som ett led i samma strävanden har man att betrakta ett nyutkommet, vackert utstyrt arbete med titeln »Historia. Del 1. Fjärde till sjätte skolåret», som är utgivet av docenten Sven Ulric Palme och övningsläraren Birger Lindell på

Natur och Kulturs förlag. Texten är helt författad av Palme, medan Lindells insats består i att han granskat texten ur erfarenhetssynpunkt, prövat den i praktiken och utarbetat uppgifterna med läsanvisningar och ordförklaringar.

Det heter i bokens förord, att syftet varit »att ge en *helt ny lärobok* även i den meningen att här endast medtagits vad som kan anses vara klart utrett av den historiska vetenskapen. Där delade meningar råder bland de historiska fackmännen, har vi följt den mening som vi ansett riktigast.» Den metodik, som kommer till uttryck i den sista meningen, kan kanske försvaras av pedagogiska skäl, men det förefaller ändå som principiellt lyckligast, om man alltid kan redovisa de skilda meningarna i de stora historiska stridsfrågorna. Endast så lär sig eleverna förstå, att historien inte är något pluggämne utan en levande vetenskap, i vilken alla åsikter — även de modernaste — är underkastade förändringens lag.

En förutsättning för att boken skall kunna fylla sitt syfte är naturligtvis, att de åsikter den förfäktar verkligen är vetenskapligt

belagda. Det visar sig emellertid snart, att detta primära villkor inte respekterats. Boken vimlar tvärtom av tvärsäkra påståenden, faktiska felaktigheter och äventyrliga teorier på områden, där vetenskaplig bevisning inte förebragts eller där tidigare forskare — både äldre och yngre — i stort sett haft en annan uppfattning. En specificerad granskning av innehållet i denna lärobok skulle fylla hela detta häfte. Här kan bara anföras några exempel i mängden.

Om Island får skolbarnen veta, att ön tidigare varit bebodd av eskimåer och att en rad varma somrar på 900-talet smälte isen och lockade dit kolonister. Uppgiften om eskimåer på Island är sensationell. Kolonisationen av ön började redan under 800-talets senare hälft.

De viktigaste folklanden var Uppland, Södermanland, Östergötland och Västergötland, förklarar boken för den häpne läsaren, som inte känner till några andra folkland än de tre uppländska.

Om Erik den helige — Sveriges medeltida skyddshelgon — berättar boken: »Vid mitten av 1100-talet var det en medlem av den ena kungaätten som hette Erik Jedvardsson. Han ville bli kung och försökte erövra makten. Han lyckades inte med det utan blev dödad under striderna om kronan. Hans son, som sedan blev kung, lät sprida ut att Erik Jedvardsson faktiskt varit kung i riket och dessutom en helig man, som offrat sitt liv för

kristenheten. Redan kort efter hans död började folket i Uppland dyrka honom som helgon.» Erik den helige har varit ett historiskt tvisteämne, ända sedan Lauritz Weibull år 1917 publicerade sin kritik av den kända helgonsagan. Däremot kan knappast någon vederhäftig historiker ha vågat hävda påståendet att Eriks son skulle ha bibragt menigheten den falska uppfattningen att hans far varit kung. Denna tes står helt för författarens räkning.

En genomgående linje i denna lärobok är att framhäva de materiella motiven och att lika kraftigt skjuta tillbaka de ideella och religiösa bevekelsegrunderna. Uppgifterna om Sveriges kristnande kan åskådliggöra detta. »De första missionärerna följde handelsvägarna. De var troskämpar men de var också handelsmän», förklarar boken. Vad finns det för belägg härför? Alla andra motiv än det rent ekonomiska vinstbegäret förbigås totalt när det gäller att förklara för enhetsskolans barn hur kristendomen infördes i vårt land: »Vikingarna och storbönderna kände till kristendomen från sina färder ute i Europa. För dem var kristendomen något som öppnade vägen till Europas rikedomar. De ville genom att hylla de kristnas gud få hans hjälp till att förvärva dessa rikedomar. De begrep nämligen mycket väl att det inte var tillräckligt att fara ut med skepp och köpa, byta till sig och röva med våld allt det

som den kristna världen erbjöd. Man måste också stå väl med de kristnas gud. Därför kallade man in fler missionärer och lät bygga kyrkor.»

En annan linje i läroboken är framhävandet av stormännens, herrarnas, de rika stormännens roll i vår historia, medan folkets insatser i motsvarande grad förringas. Om Upplandslagen vet man att den skrevs av lagman Birger Persson till Finsta och en nämnd från de tre uppländska folklanden, bestående av en domprost, tre riddare och elva bönder eller lagkloka. Boken är bättre underrättad härom: »Några uppländska stormän med Birger Persson i spetsen utarbetade och skrev ned en lag för hela landskapet Uppland. Den kallades Upplandslagen.» Arbetet med lagen gick så till, fortsätter boken, att de bland alla gamla lagbud valde »särskilt ut lagbuden om äganderätten till jord och om böter. De var ju de viktigaste för kungen och herrarna» och vidare »Så fogade de till nya lagbud som de ville ha med.» På vilka källor bygger författaren sådana kategoriska påståenden?

Om livet på 1300-talet vet boken bättre besked än någon annan: »Kung, stormän och kyrka kunde tilltvinga sig allt mera, därför att folkets inkomster blev större, när smöret kunde exporteras och när bergsbruket växte fram och gav mera. Men vad som blev kvar åt det enkla folket var aldrig mera än att fattigdom var dess lott. Och

slog skörden miste, blev det värre än fattigdom. Det blev svält och nöd.» Var finns källunderlaget för denna generella skräckmålning? Den återkommer till yttermera visso i »Kom ihåg»-stycket: »Stormännen och kyrkan blev allt rikare, medan folket levde på svältgränsen.» Några efter varandra följande underrubriker: »Kyrkan blir rik» och »Folket lider nöd» går i samma riktning.

Vid två tillfällen räknar boken upp de viktigaste domkyrkorna i riket. Den förbigår därvid konsekvent Åbo domkyrka. Det ligger helt i linje med den ytterst bristfälliga skildring boken ger av Finlands kolonisationshistoria. Korstågen i öster framställs som riktade mot ryssar, inte mot landets inhemska stammar. Om besittningstagan- det av Finland får läsaren inte veta någonting förrän i samband med skildringen av Viborgs anläggning år 1293. Om den svenska uppodlingen på 1200-talet och grundläggningen av Åbo stift tiger boken helt.

Sällsamma uppgifter lämnas om skråväsendet: »Köpmän och hantverkare i städerna blev så småningom organiserade i förbund, som kallades skrån. Skråna bestämde om arbete och försäljning precis som arbetsgivarföreningar och fackföreningar gör i våra dagar. Men då var det bara arbetsgivarna som var organiserade. Arbetarna drängar och gesäller, hade ingen makt.» Påståendet återkommer på

annat ställe: »Genom skråväsendet kontrollerade de rika köpmännen och fabrikörerna att arbetarna gjorde ett gott arbete. Köpmännen tog all förtjänsten. Arbetarna fick dåligt betalt.» Det hör till allmänbildningen att veta, att köpmännen inte var engagerade i skrån. Lärpojkar och gesäller tillhörde skråna i sitt yrke.

Om de viktiga riksmötena under Engelbrekts tid ger boken lakoniskt besked: »Folket sammankallades till flera möten och fick ge sitt bifall till känna.» Engelbrekts epilog får en fullkomligt ny tolkning: »Men snart var det stormännen i rådet som tog ledningen. Det slutade med att de avsatte kung Erik. Upproret spred sig till Danmark och Norge. Kung Erik blev avsatt där med. Stormännen hade tagit hämnd för 1397 års nederlag i Kalmar. Nu behövdes inte Engelbrekt mera. Han fick lämna sitt militära befäl, och han mördades kort därefter av en fiende bland stormännen på en ö i Hjälmaren.» På ett annat ställe uttrycker sig boken ännu tydligare när den talar om hur stormännen gjorde sig av »med upprorsmannen Engelbrekt». Denna lapidariska framställning innehåller flera orimligheter. Engelbrekt kvarstod som hövitsman för rikets trupper till sin död, och han var på väg från ett stort upplagt fälttåg mot Halland och Skåne till ett rådsmöte i Stockholm, då han mördades av en personlig fiende bland stormännen. Hela tidsföljden

är omkastad. Den slutliga avsättningen av kung Erik i Sverige liksom också upproret mot honom i Danmark inföll flera år efter Engelbrekts död.

Slaget vid Brunkeberg år 1471 framställs på ett nytt sätt: »Men Kristian ville inte alls avstå någon del av kungamakten till herrarna. Han kom med en stor här seglande till Stockholm 1471 och förskansade sig på åsen Brunkeberg norr om staden. Bägge härarna bestod av både danskar och svenskar. Det var inte en nationell frihetsstrid utan en strid om makten i Sverige.» Alldeles bortsett från att de båda leden i den sista satsen inte strider mot varandra, vill man här fråga efter bevisen för att Sten Stures här skulle ha bestått av både danskar och svenskar. Palme har visserligen i sin bok om Sten Sture den äldre (1950) — utan att dock styrka sin tes — hävdatt att många danskar stred i denna här, men i den nya boken är påståendet ännu mera hårddraget. Härigenom fördöljer boken för sina unga läsare det faktum, att svenska bondesoldater bildade det dominerande inslaget i Sten Stures här liksom också att bönderna följde riksföreståndaren i hans egenskap av Karl Knutssons släkting och politiske arvtagare.

Om Gustav Vasa upplyser boken bl. a. att han upprättade »en ren militär diktatur» och lät stormännen välja sig till kung. Den elva-åriga läsaren bör ha rätt svårt att fatta riksdagens verkliga roll under

den förste Vasakungen: »Riksdagen gjorde precis som Gustav Vasa ville. Men både kungen-diktatorn och folket(!) låtsades att riksdagen hade beslutanderätten. Detta var viktigt för Gustav Vasa. Han kunde mot herremännen stöda sig på folkets beslut. På det sättet tillskrev man (!) folket fortfarande rätt att besluta om hur landet skulle styras. Hade riksdagen kunnat göra Sverige till arvrike, så kunde den också avsätta en kung som inte förvaltade riket med omsorg.»

Boken ägnar stor uppmärksamhet åt reformationskrigen — men naturligtvis ur författarens speciella synvinkel. Han gör en intressant modern parallell: »Precis som maktpolitiken i vår egen tid till stor del rör sig om den politiska tron, om demokrati och kommunism, rörde sig maktpolitiken på 1500-talet om den religiösa tron. Religionen användes för att hetsa folken till krig.»

På ett fullkomligt tveklöst sätt fastslår boken de verkliga motiven för de styrandes handlingssätt. Religionen är bara ett medel att locka folkmassorna med sig — den är bokens entydiga förkunnelse för skolbarnen. Denna generella uppfattning om religionens roll som lockmedel och kamouflage för furstarnas privatintressen är ett genomgående tema. Det heter på ett annat ställe: »Många tyska furstar, såsom fursten av Brandenburg i Nordtyskland, ville skaka av sig kejsar-

makten eller minska den så mycket som möjligt. Eftersom dessa upproriska furstar i allmänhet var protestantiska, medan kejsaren var katolik, kallade de kriget för ett krig mot katolicismen. På det sättet fick de undersåtarna med sig. Kejsaren och dennes katolska förbundna kallade det för ett krig mot protestantismen. I verkligheten var det ett krig om världsherraväldet.» Mot en sådan historieskrivning kan anföras, att det — med undantag av det Schmalkaldiska kriget åren 1546–1547 — inte förekom något »religionskrig» i Tyskland före det Trettioåriga kriget. Att kalla den tydligtvis åsyftade kurfursten av Brandenburg för en upprorisk furste är väl rätt orimligt, när man tänker på att han först år 1631 mot sin vilja drogs med i kriget mot kejsaren. Redan år 1635 utträdde för övrigt de tyska furstarna ur kriget, som då förlorat sin karaktär av »religionskrig».

De unga läsarna får vidare lära sig att de »svenska renässanskungarna, Gustav Vasas söner och Gustav II Adolf, var likadana som andra furstar. De ville vara stora erövrare. De trodde att de var födda till det.» Gustav Adolf trodde enligt boken på de gotiska sagorna, vilka skall ha lärt att alla folk i Europa utvandrat från Sverige, »som var folkens urhem. Därför ansåg svenskarna att de var märkvärdigare än alla andra folk och kunde ha anspråk på någon slags makt över dem. Detta» — summerar bo-

ken — »liksom den rena maktlystnaden, bidrog till att göra Gustav Adolf till en krigisk furste.»

Om Gustav II Adolfs världshistoriska insats i det tyska kriget lämnar boken följande upplysningar: »En rad segrar gjorde snabbt Gustav Adolf till herre över Nordtysklands floder och över delar av Sydtyskland. Sverige slöt förbund med Frankrike för att de tillsammans skulle bekämpa kejsarmakten. Gustav Adolf hyste till sist planer på att helt enkelt störta kejsaren och träda i hans ställe. Men då stupade han i en ryttarstrid under slaget vid Lützen i Sachsen den 6 november 1632». Detta är allt som en svensk historiebok anser värt att berätta om dessa avgörande år i Europas historia. Ingenting om slaget vid Breitenfeld — den stora vändpunkten — och ingenting om Tilly och Wallenstein. I stället återger boken som ett faktum det obestyrkta påståendet, att Gustav Adolf eftersträvat den tyska kejsarkronan — påståendet återkommer på två andra ställen i boken.

»Sverige får sin första författning», lyder en av underrubrikerna. Den avser dock inte landslagen — utgångspunkten för alla tidigare författningshistoriska arbeten — utan 1634 års regeringsform!

Om Axel Oxenstierna står det att om det gått som han ville, kunde alla Sveriges fria bönder till sist ha riskerat att bli stormännens livägna. Ingen kompetent 1600-tals-historiker skulle våga ett sådant

påstående om den store rikskanslern, känd för sin humana behandling av bönderna på hans gods. Det påstås också att Oxenstierna i mångt och mycket var lik Cromwell, Englands diktator. Man efterlyser några källbeleg för att Oxenstierna var en puritansk fanatiker.

Lika egendomlig är bokens påstående, att Montesquieu ville att »makten i staten skulle noga delas mellan kungen, regeringen och folket». Att den franske juristen i sin maktfördelningslära gjorde åtskillnad mellan kungen och regeringen är något nytt! Som alla vet, skilde han mellan tre statsmakter: den lagstiftande, dömande och utövande, som han ansåg böra vara skilda åt.

Utrymmet medger inga längre citat. Det hade annars varit skäl att anföra bokens skildring av häxprocesserna, en framställning som rymmer en rad sakliga felaktigheter. Skildringen av reduktionen har stora fel i kronologien, och uppgifterna om indelningsverket är onöjaktiga. En märklig anakronism förekommer i skildringen av den propaganda som utgick från Karl XII:s kansli under krigsåren: »Han kunde inte vika, endast falla, hette det i den svenska propagandan». Orden är Tegnér's (som f. ö. inte nämns i boken). Självfallet var den svenska propagandan mera optimistisk.

Bilderna är väl valda men många bildtexter ger en felaktig uppfattning om innehållet. Under en bild

står det: »Det var gott om människor i det överbefolkade och fattiga Sverige på 1700-talet och 1800-talet men ont om mat. Så här trångt var det i bondstugan.» Bilden föreställer en målning av Per Hörberg med titeln »Julgille i småländskt bondhem». Karlarna sitter bänkade kring det dukade bordet, kvinnorna är sysselsatta med att laga mat vid spisen, och två pojkar leker jullekar på golvet. Allt andas högtid och glädje, men boken lägger bara märke till trångboddheten!

Det är häpnadsväckande att en så ensidig, polemisk och felfylld bok som denna kunnat antagas till användning i skolundervisningen. Så har emellertid skett. Själva behandlingen av skolboken är märklig. Enligt en kungörelse av år 1948 får endast sådana läroböcker användas som är uppförda i läroboksförteckningen. Denna förteckning skall uppgöras av Statens läroboksnämnd. Ett villkor för att en bok skall kunna upptagas i förteckningen är att bokens innehåll är objektivt och vederhäftigt och såvitt möjligt överensstämmande med den vetenskapliga och pedagogiska utvecklingen på ifrågavarande område. Där så är nödvändigt, skall yttrande inhämtas av särskilda ämnessakkunniga, vilka utses av nämnden.

När boken i juli 1955 var uppe till prövning i läroboksnämnden, förelåg ett granskningsyttrande av folkskollärare Nils Annerud, som framförde starka betänkligheter

mot bokens lämplighet för en grundläggande historieundervisning på det avsedda åldersstadiet. Nämnden beslöt att bordlägga ärendet för vidare granskning. I mars 1956 togs ärendet upp på nytt. Två yttranden förelåg av ämnessakkunniga. Den ene, Nils Annerud, ställde sig fortfarande mycket tveksam till bokens användning ur pedagogisk synpunkt. Den andre av dem, rektor Allan Jansson, ingav ett längre yttrande, som utmynnade i ett avstyrkande. Boken var, framhöll han, snarare ett debattinlägg i den diskussion om hur läroböcker skall vara beskaffade än en för barn lämpad lärobok.

Redan två månader senare anmäldes boken på nytt. Också denna gång förelåg två yttranden. Rektor Jansson föreslog på nytt avstyrkande och tillrådde en noggrann översyn av boken. Hans yttrande hade närmast formen av ett svar på de skrifter, som under tiden ingivits av docent Palme och professor Erik Lönnroth. Han föreslog samtidigt att en annan sakkunnig skulle granska boken efter skedd översyn. Nämnden hade emellertid inhämtat yttrande av en annan sakkunnig, lektor Berit Borell, som föreslog att boken skulle godkännas efter omarbetning. Nämnden förklarade, att den beaktade förtjänsterna i författarens delvis nya uppläggning av redogörelsen för det historiska skeendet, men fann dock — »emedan författaren icke verkställt den genomgripande omarbetning av

boken och den nyansering i framställningen som nämnden efterlyst — ej anledning att frågå sitt beslut.»

Knappa två månader senare — i juli 1956 — togs ärendet upp på nytt, sedan boken blivit föremål för vissa ändringar enligt lektor Borells förslag. Denna gång förelåg endast ett anmärkningsvärt kort yttrande av lektor Borell. Läroboken hade i viss utsträckning reviderats, förklarade hon. Med hänvisning till vad hon anfört i tidigare utlåtande och med beaktande av att arbetet visserligen hade obestriddliga svagheter men ännu större för tjänster tillstyrkte hon dess godkännande i föreliggande skick. Nämndens beslut blev att boken skulle uppföras på läroboksförteckningen och sålunda komma till användning i skolorna.

Nämndens behandling av denna lärobok är rätt olustig. Vid vardera två tillfällen har dess egna ämnessakkunniga framfört vägande kritik mot boken. De anmärkningar som framfördes i det första yttrandet av rektor Jansson — själv framstående vetenskapsman och erfaren pedagog — kvarstå i huvudsak fortfarande, eftersom den revision boken undergått inte berövat den dess subjektiva, polemiska prägel. Nämndens efterlysning av en ge-

nomgripande omarbetning och en nyansering i framställningen har inte heller beaktats i någon större utsträckning. Trots kritiken av de egna ämnessakkunniga och trots sitt eget tidigare uttalande beslutar nämnden efter ett kort mellanrum att godtaga boken, sedan en ny sakkunnig med — i jämförelse med rektor Jansson — utomordentligt kortfattad motivering tillstyrkt ett godkännande.

De exempel som lämnats ur boken och som bara är ett urval bland många, ger en uppfattning om hur denna lärobok för enhetsskolans barn uppfyller kungörelsens krav på ett objektivt och vederhäftigt innehåll och i vad mån den är överensstämmande med den vetenskapliga och pedagogiska utvecklingen på detta område. Som en fadäs måste man betrakta läroboksnämndens desavouering av sina egna sakkunniga och frånträdande av sitt knappa två månader tidigare fattade principbeslut. De nyutkomna läroböckerna för skolans lägre klasser ägnas endast ett förstrött intresse i dagspressen. Efter vad som här skett är det uppenbart att skolboksfrågan måste följas kontinuerligt och uppmärksam under denna omvälvningstid inom skolväsendet!